

OSUDY DEPRIVOVANÝCH DĚTÍ – CESTA SIROTKŮ Z TEREZÍNA ZA ANNOU FREUDOVOU

MAREK PREISS^{1,2}, NIKOLA DOUBKOVÁ¹

¹ Národní ústav duševního zdraví, Klecany

² University of New York in Prague

ABSTRACT

The life stories of deprived children – The Theresienstadt orphans' journey to Anna Freud

The article deals with connecting information about a group of children who lost their parents at an early age during World War II, were placed in the Terezín concentration camp and after the liberation of Czechoslovakia were sent to England, where they were provided with comprehensive support. The article focuses on two sources of psychoanalytically oriented authors - a study by Anna Freud and Sophie Dann entitled *An experiment with group upbringing* (Freud and Dann, 1951), which is an example of annual monitoring of the development of deprived children and a study by Sarah Moskovitz (1983, 1985) documenting further development of Terezín children in adulthood. From a psychological point of view observations indicate

the possibility of good adaptation even after severe deprivation in childhood. From a historical point of view, this is a documentation of the fate of Jewish children connected with their stay in Terezín, the engagement of a number of interested helpers, including Anna Freud.

key words:

holocaust,
Terezín,
concentration camp,
adaptation,
trauma

klíčová slova:

holocaust,
Terezín,
koncentrační tábor,
adaptace,
trauma

ÚVOD

Studie s názvem *Experiment se skupinovou výchovou* (*An experiment with group upbringing*) (Freud a Dann, 1951) vyšla v časopise *The Psychoanalytic Study of the Child* před více než 70 lety. Jde o analýzu vývoje tříletých dětí se zkušeností ztráty rodičů a další psychickou deprivací související s pobytem v koncentračním táboře. Jedná se o rozbor, který ovlivnil uvažování slavné psychoanalytičky a její další práci během války i po ní. Autorky článku získaly zkušenost s dětmi, jejichž matka nebo rodiče nebyli přítomni, kde dítě zažilo maximalizaci vlivu dětského společenství a nedostatečné uspokojování svých potřeb (Freud a Dann, 1951, s. 165).

Cílem této práce je popsat studii Anny Freudové a Sophie Dannové (1951) a osudy šesti dětí umístěných do koncentračního tábora, a to z několika důvodů. *Prvním důvodem* pro vznik této publikace je, že jde o psychoanalytickou studii s přesahem do bývalého Československa – společným jmenovatelem dětí byla dlouhodobá deprivace v koncentračním táboře Terezín (Theresienstadt). *Druhým důvodem* je, že míra deprivace a traumatizace byla výjimečná. Terezínské děti byly předávány „z ruky do ruky během prvního roku života, během druhého a třetího roku života žily ve vrstev-

Došlo: 4. 1. 2022; M. P., Národní ústav duševního zdraví, Topolová 748, 250 67 Klecany; e-mail: marek.preiss@nudz.cz

Tato práce byla podpořena grantem GAČR s názvem *Výhnání, vykořenění a změna životní linie – mezigenerační studie* (22-04477S) a Visegrad Grants z International Visegrad Fund (č. 22120162) s názvem *Transgeneration transfer of holocaust trauma – prevention and care*.

nické skupině místo v rodině a během čtvrtého roku byly třikrát vykořeny“ (Freud a Dann, 1951, s. 168). K tomu je třeba přičíst traumatizaci z pobytu v koncentračním táboře. *Třetím důvodem* je, že studie Anny Freudové a Sophie Dannové předchází úsilí domácích autorů – dobře známým aktivitám Zdeňka Matějčka (1922–2004) a mezinárodním úspěchům knihy *Psychická deprivace v dětství* (Matějček a Langmeier, 1963), ale i méně známým aktivitám Lea Eitingera (1912–1996), československého rodáka, v Brně vystudovaného lékaře, uprchlíka do Norska (a také přítele Elieho Wiesela), který o rok později než Matějček a Langmeier publikoval knihu zaměřenou na deprivaci vlivy holocaustu s názvem *Concentration Camp Survivors in Norway and Israel* (Eitinger, 1964). *Čtvrtým důvodem* je, že studie Freudové a Dannové je v oblasti psychické deprivace v dětství zásadní svou systematickostí, dlouhodobostí a osobním nasazením obou autorek. Jak poznamenává Sayersová (1999), Anna Freudová také díky zkušenostem s výchovou dětí během 2. světové války začala prosazovat dětskou analýzu a teorii o závislosti dítěte na vztahu s matkou v raném období. *Pátým důvodem* je, že péče o děti byla (finančně, organizačně) významným aktem pomoci z britské strany v době poválečného chaosu a bídy, aktem, který byl nedostatečně reflektován. Pokud je nám známo, nebylo v československém psychologickém písemnictví o této studii zatím nic publikováno. *Šestým důvodem* je, že studie Freudové a Dannové měla pokračování ve studii Sarah Moskovitzové (Moskovitz, 1983, 1985), díky které víme o dalších osudech terezínských dětí.

Připomeňme, že Anna Freudová emigrovala se svým otcem Sigmundem Freudem do Anglie v roce 1938. Freudova rodina se usadila v londýnské čtvrti Hampstead na severu města. Jejich emigraci předcházela nacistická Německa, pálení Freudových knih v roce 1933 v Berlíně, ve stejném roce po nástupu Hitlera k moci hromadný odchod psychoanalytiků, následně anšlus Rakouska v březnu 1938 a výsledky na gestapu, na který si s sebou Anna vzala Veronal (lék na spaní) pro případ mučení nebo internace. Sigmund Freud zemřel v roce 1939. Anna se v letech 1941–1945 věnovala zařízením pro děti – stala se ředitelkou jeslí (Sayersová, 1999). Zažila řadu válečných událostí, včetně bombardování Londýna, a měla možnost pozorovat reakce dětí na nepřítomnost matek a reakce na odloučení. V knize *War and Children* (1943), vydané ještě během války, popisují Freudová a Burlinghamová (dlouhodobá přítelkyně Freudové) vztahy mezi matkou a dítětem, reakce na separaci, různé formy náhradního uspokojování potřeb a také chování dětí po opětovném setkání s matkou. V knize popisovaly také provoz školek, které Freudová založila a řídila (později nazývané jako Hampstead War Nurseries), jako prodloužení domova. O to Anna Freudová usilovala i v případě zkoumání šesti terezínských dětí, se kterými získala zkušenost již jako zkušená padesátiletá terapeutka a výzkumnice. V roce 1951, kdy Freudová publikovala *Experiment se skupinovou výchovou*, jí zemřela matka.

Z miliónů židovských obětí holocaustu bylo 1,2–1,5 miliónu dětí (Krell, 1985). Šest terezínských dětí, které popisuje Freudová a Dannová, bylo potomky německy mluvících Židů deportovaných do Polska a zavražděných v plynových komorách. Po smrti rodičů se o velmi malé děti starali různí lidé a poté byly děti ve věku 6–12 měsíců deportovány do koncentračního tábora Terezín. V Terezíně se o děti starali další vězni. Podmínky pro zdravý vývoj byly pochopitelně velmi skromné, např. děti neměly hračky. V Terezíně bylo několik tisíc dětí všech věkových kategorií, které žily poměrně chráněný život v přeplněných ubytovnách. Děti byly ale přítomny krutostem na jiných ze strany vězňů (Moskovitz, 1985). V prosinci 1942 bylo v Terezíně 5 000 dětí. Během války zemřelo v Terezíně 58 000 uvězněných, 15 000 dětí bylo odesláno na smrt (Moskovitz, 1983).

Šest dětí z Terezína

O životě šesti zkoumaných dětí před jejich transportem do Velké Británie se vědělo málo a uvádíme informace, které měly k dispozici Anna Freudová a Sofie Dannová:

- Čtyři děti (Ruth, Leah, Miriam, Peter¹) ztratily své matky při narození, nebo bezprostředně po něm; jedno (Paul) před věkem dvanáct měsíců, jedno (John) k bližší neurčenému datu.
- Po ztrátě matek všechny děti putovaly nějaký čas z jednoho místa na druhé a prošly několika kompletními změnami prostředí.
- Žádné z dětí neznalo jiné okolnosti než prostředí větší skupiny, děti neznaly význam „rodiny“, žádné z dětí nemělo zkušenost s běžným životem mimo koncentrační tábor nebo velké instituce.

John se narodil v roce 1941 ve Vídni do ortodoxní židovské rodiny a do Terezína byl deportován před dvanáctým měsícem života. Ruth se narodila v roce 1942 ve Vídni, při příjezdu do Terezína jí bylo několik měsíců. Leah, narozená v Berlíně v roce 1942, byla nemanželským dítětem, ukrývaná od narození, při příjezdu do Terezína jí bylo několik měsíců. Paul se narodil v roce 1942 a o jeho rodině nebyly informace, při příjezdu do Terezína mu bylo 12 měsíců. Miriam se narodila v Berlíně v roce 1942. Peter se narodil v roce 1942 na neznámém místě, jeho rodiče byli zavražděni několik dnů po jeho narození, později byl nalezen zanedbaný, byl odeslán do Terezína, v době příjezdu mu bylo méně než 12 měsíců. Některé dodatečné informace o dětech byly Annou Freudovou a Sophií Dannovou získány od Marthy Wengerové, vězeňkyně v Terezíně, která se v táboře o děti starala a která uvedla, že se sice snažila uspokojit jejich potřeby, ale hrát si s nimi nesměla (Freud a Dann, 1951).

Dva až tři roky po příjezdu dětí do Terezína byl koncentrační tábor osvobozen Rudou armádou. Děti byly přemístěny do českého prostředí a dobře krmeny. Po měsíci byly vyslány do Anglie jako součást dětské skupiny tří set starších dětí a adolescentů, kteří přežili holocaust. Děti byly letecky převezeny v srpnu 1945 do zařízení Windermere ve Westmorelandu, které vedli Oscar Friedmann, pozdější člen British Psycho-Analytic Society s pracovními zkušenostmi v berlínském sirotčinci, a Alice Goldbergerová ze zařízení Hampstead Nurseries (podrobněji na téma jeslí např. Midgley, 2007). Také Oscar Friedmann a Alice Goldbergerová uprchli z Německa a byli silně motivováni pomáhat lidem s podobnými osudy (Moskovitz, 1983). Setkání s terezínskými dětmi pro ně muselo být podle svědectví Alice Goldbergerové náročné, protože děti byly po příjezdu „hlučné, kousaly, plivaly, byly agresivní a snadno se rozcílily“ (Moskovitz, 1983, s. 8).

Alice Goldbergerová (1897–1986) se narodila v Německu, vzděláním byla sociální pracovnice a zabývala se znevýhodněnými dětmi. Po Hitlerově nástupu k moci se jí podařilo z Německa utéct do Británie, kde ale byla jako německý občan internována. Díky spolupráci s Annou Freudovou se zapojila do péče o terezínské a další děti. V době, kdy děti přiletěly z Československa, jí bylo 48 let, byla svobodná a bezdětná. Alice Goldbergerová se dětem snažila vytvořit prostředí přívětivé pro jejich další vývoj, a to i díky penězům od státu a privátních dárců. Psala o dětech, shromažďovala jejich kresby, byla s nimi dlouhodobě v kontaktu i mnoho let po válce, spolupracovala na knize Sarah Moskovitzové, která vysoce oceňovala její oddanost péči o děti.

Ve Windermere strávila velká skupina dětí dva měsíce. Odtud byla většina dětí převezena do různých center, domovů a zařízení. U šestice malých dětí z Terezína bylo po poradách rozhodnuto, že zůstanou jako malá oddělená skupina společně rok

¹ Užíváme náhradní jména dětí, které uvedla i Freudová a Dannová, Moskovitzová (1983, 1985), viz níže, uvádí jména jiná.

v zařízení, které jim umožní adaptaci. Na této iniciativě se podílela řada osob. Jednou z nich byla přítelkyně Anny Freudové, lady Betty Clarke, která zaplatila pro potřeby dětí roční nájem venkovského domu s názvem Bulldogs Bank v Lingfieldu. Projekt byl řízený Annou Freudovou (Freud a Dann, 1951). Toto nové zařízení bylo přičleněno k americké organizaci Foster Parents Plan for War Children se sídlem v New Yorku, která se starala o adopce a pěstounskou péči. O děti se staraly zdravotní sestry a další personál. Terezínské děti do tohoto zařízení dorazily 15. října 1945. Na rozdíl od jiných dětí, které mohly doufat ve znovuspojení s rodinou, bylo v těchto případech jasné, že rodiče nežijí a bude třeba adopce.

Pozorování dětí v Bulldogs Bank

Následující popis pozorování ročního pobytu dětí v Bulldogs Bank vychází se studie Freudové a Dannové (1951). Z jejich poznámek je patrné, že o provoz Bulldogs Bank se starali lidé, kteří byli v přímém kontaktu s dětmi, a to včetně vaření a uklízení. Trvalou součástí personálu byly sestry Dannové (Sophie a Getruda), které měly zkušenost z podobných zařízení. Asistentku Maureen Wolfison po několika týdnech vystřídal jiná (Judith Gaulton). Občas přišel vypomoci někdo z vesnice, např. vyprat. Z poznámek také vyplývá, že děti si hodně hrály, trhaly květiny, slavily svátky (Chanuku i Vánoce). Někdy k sobě pozvala děti lady Clarke, která projekt finančně podporovala.

Děti byly zpočátku v Bulldogs Bank přecitlivělé, neklidné, agresivní, těžko zvladatelné. Během prvních dnů zničily všechny hračky a většinu nábytku. K pečovateli se chovaly chladně nebo aktivně nepřátelsky. Tato agrese byla svým charakterem neosobní, nebyla namířena proti žádnému jedinci a nebyla míněna jako projev zájmu o svět dospělých. Děti pouze defenzivně reagovaly na prostředí, které vnímaly jako cizí, nepřátelské a rušivé. Agresivita odpovídala dětem nižšího věku, než byl jejich biologický. Několik prvních týdnů John a Ruth plivali na dospělé, Ruth také plivala na stůl, na talíře, na hračky. Na dospělé se děti dávaly vzdorovitě. Peter, když se vzepřel personálu, se vyčůral do krabice nebo si namočil kalhoty.

Ze zařízení ve Windermere děti doprovázela mladá asistentka Maureen, která pro děti byla spojnicí mezi dvěma místy v Anglii, ale chovaly se k ní podobně chladně nebo nepřátelsky jako k novému personálu v Bulldogs Bank. I bezprostředně po uspokojení nějaké potřeby personálem se děti začaly chovat chladně nebo nepřátelsky. V hněvu děti dospělé bily, kousaly nebo na ně plivaly, křičely a používaly nehezka slova. V té době používaly německá a česká slova, postupně přibývala také slova anglická. Pokud byly děti v dobré náladě, oslovovaly personál „teto“, podobně jako v Terezíně, ve špatné náladě „hloupá, stupidní teto“.

Děti se projevovaly pozitivně výhradně mezi sebou, vůči druhým dětem neprojevovaly fyzickou agresivitu, maximálně verbální. Bylo vidět, že jim na sobě navzájem velmi záleželo a zároveň jim vůbec nezáleželo na komkoliv nebo čemkoliv jiném. Neměly jiné přání než být spolu a rozčílily se, když od sebe byly odděleny i na krátké okamžiky. Pokud se toto stalo, osamělé dítě se neustále dožadovalo těch druhých, zatímco skupina se trápila kvůli chybějícímu dítěti. Např. Ruth nerada chodila ven, zatímco ostatní děti ano, ale pro ostatní děti bylo těžké nechat doma Ruth samotnou. Děti tvořily úzce propojenou skupinu členů s rovným postavením, žádné dítě nepřebíralo vedení, každé z nich mělo silný vliv na ostatní na základě svých specifických vlastností, zvláštností nebo i pouhou sounáležitostí. Neobvyklá citová závislost mezi dětmi byla dále podpořena téměř úplnou absencí žárlivosti, rivality a soutěživosti, která se běžně vyvíjí mezi sourozenci nebo ve skupině vrstevníků, kteří pocházejí z běžných rodin. Děti byly vzájemně velmi ohleduplné ke svým pocitům. I když se

pozitivní reakce dětí týkaly všech členů skupiny, individuální preference nebo jejich opak byly spíše ojedinělé. Jen Leah prožívala určitou diskriminaci od ostatních dívek. S výjimkou jednoho dítěte si v prvních měsících děti vzájemně neublížily ani na sebe neútočily. V noci spaly všechny děti neklidně. Ruth nemohla usnout, Paul a Peter se probouzeli s pláčem.

Po několika měsících začaly děti vytvářet s dospělými bližší vztahy a postupně i mezi dětmi vznikaly konflikty. Děti chtěly pomáhat dospělým s jejich úkoly, ale na oplátku od nich očekávaly pomoc. Neměly rády, když některý ze zaměstnanců nebyl přítomen, zajímalo je, kde dospělí bez nich byli a co během nepřítomnosti dělali. Počtu přestaly považovat dospělé za outsidersy a zahrnuly je do své skupiny.

Několik dětí mělo značné potíže s adaptací na potenciální adoptivní matky, jejich pozitivní pocity vůči dospělým nejistě kolísaly. Jediným dítětem, které mělo zkušenost s osobou blízkou „náhradní matce“, byla Ruth, výjimka, která je snadno vysvětlitelná na základě její dřívější připoutanosti k vězeňkyni Marthě Wengerové v Terezíně. Ta o ní napsala: „Ruth ke mně byla vášnivě připoutaná a podle toho mě až týrala. Když měl někdo jiný noční službu s dětmi, spala tvrdě, když jsem to byla já, zůstala vzhůru, plakala a nutila mě, abych si s ní sedla“ (Freud a Dann, 1951, s. 130). Podobně majetnický vztah rozvinula Ruth ke Gertrudě (sestře Sophie Dann, spoluautorky článku s A. Freudovou).

V Terezíně byly děti krmeny potravinami obsahujícími škrob. Několik prvních měsíců v Anglii děti kvalitnější potraviny, např. maso, ryby, zeleninu a sýry, vybíraly a házely na zem. Postupně si ale zvykaly i na nové jídlo. Velký zájem měly o sladkosti. Dokonce i na maso, ryby, sýr a vejce si nějakou dobu sypaly cukr. Autorky článku popisují také vášeň dětí pro lžice s určitým označením, kterou vysvětlují významem, který měly lžice v Terezíně. Tam měl každý svou lžici, dospělí i s vyrytými iniciálami, a větší děti sebou lžice nosily od rána do noci. Jak autorky uvádějí, tyto drobné věci „byly pro děti symboly jejich jinak zapomenuté minulosti“ (Freud a Dann, 1951, s. 152).

Děti neznaly žádná zvířata kromě psů. Jediné zvíře, které děti v Terezíně poznaly, byl hlídací pes patřící jednomu z německých strážců, jehož se vězni báli. Všech šest dětí v Anglii mělo strach ze psů. Děti projevovaly i další strachy, z peří, dodávkových aut aj. Než děti odešly po roce z Bulldogs Bank, získaly zkušenosti obvyklé pro venkovské děti jejich věku. Během této doby se povedlo shánět náhradní rodiče. Několik dětí od nich dostalo dopisy a balíčky.

Anna Freudová a Sophie Dannová (1951) v souhrnu zdůrazňují, že děti projevovaly zcela odlišné sourozenecké postoje než jiné děti. „Děti byly bez rodičů v plném slova smyslu, tj. nejen osiřelé v době pozorování, ale většina z nich neměla v nevědomé mysli ranou představu matky nebo otce, ke které mohly být připojeny jejich nejranější libidinózní snahy“ (Freud a Dann, 1951, s. 166) Proto zaměřily svoji lásku na děti podobného věku. To podle autorek vysvětluje, proč vzájemné city šesti dětí vykazují vřelost a spontánnost, která je v běžných vztazích mezi mladými vrstevníky neslýchaná. Oproti jiným dětem jejich hněv směřoval k dospělým, ne k druhým dětem.

Autorky v závěru článku z roku 1951 doufají, že další kontakt s těmito dětmi, popř. s dětmi s podobnou zkušeností, ukáže, jak takové emocionální anomálie v raném věku ovlivňují tvarování oidipovské fáze, vývoj superega, dospívání, a šanci na normální dospělý milostný život. Na tomto místě je třeba poznamenat, že jiní autoři zjistili u dětí, které přežily holocaust, závažnější následky – např. Robinson (1979) popisuje psychotické onemocnění u poloviny souboru s tendencí k horším následkům u malých dětí.

Studie Sarah Moskovitzové

Ročním sledováním by studie terezínských dětí mohla skončit, měla ale další pokračování. Psychoanalytička Sarah Moskovitzová z USA (Moskovitz, 1985) iniciovala další sledování celkem 24 dětí, které přežily holocaust, včetně těch, o kterých psala Freudová a Dannová. Všechny tyto děti byly podobně jako popsaná šestice převezeny do Anglie krátce po válce a žily v sirotčinci pod vedením Alice Goldbergerové, byly supervidovány Annou Freudovou a podporovány jednou z londýnských synagog. Moskovitzová měla bohaté terapeutické zkušenosti – v Los Angeles založila dětskou psychoterapeutickou skupinu, později také pro děti, které přežily holocaust. Její matka byla sama umístěna do sirotčince². Moskovitzová s dětmi (nyní dospělými), se kterými pracovala již Freudová a Dammová, jednala jako s normálními osobami, které byly vystaveny abnormálním okolnostem. Se čtyřmi ze šestice terezínských dětí provedla rozhovory a výsledky publikovala (Moskovitz, 1985). Rozhovory probíhaly mezi lety 1979–1984 (dětem v té době bylo cca 37 let). Dále stručně shrnujeme popisy dvou dětí lišící se v míře a kvalitě adaptace.

Bella (v článku z roku 1951 pod jménem Miriam) byla popsána ještě na základě podkladů Freudové a Dannové jako batole, které bylo dominantní, sebevědomé, asertivní a vitální. Dokázala ostatní děti přimět, aby jí pomáhaly, něco jí podaly nebo na ní počkaly. Již první den v novém domově v Anglii byla schopna najít cestu do svého pokoje. Jako dospělá v roce 1981 vypadala rozzářeně, vitálně a sebejistě. I když měl být její manžel podroben operaci srdce, byla přesvědčená, že situaci společně zvládnou. Při vzpomínce na kolektivní zařízení v Anglii sdělila, že má na Bulldogs Bank šťastné vzpomínky a na sebe z té doby vzpomíná jako na vůdčí a soběstačné dítě. Nevzpomněla si na žádnou nepříjemnou událost z té doby.

V dospělosti začala podnikat v oblasti umění, bavilo jí to a dařilo se jí. Angažovala se v právních záležitostech týkajících se dětí a částečně i adopcí, které ale odmítala se slovy, že preferovala pobyt dětí ve skupině, „kde mají společnost jiných dětí, než aby byly jednotlivě izolovány do rodin, které si s nimi opravdu nevědí rady“ (Moskovitz, 1985, s. 404).

V rozhovoru se potýkala s problémem, zda prozradit svým vlastním dětem, že jejich prarodiče byli ve skutečnosti její adoptivní rodiče a že osiřela během holocaustu. S adoptivními rodiči měla bouřlivé vztahy, ti ji jako důsledek nesouladu dali do internátní školy. Bella se vůči nim cítila být stále dlužnicí.

V rozhovoru s analytičkou vysvětlovala, že minulost tají všem kromě manžela. Vnímala Židy jako svou rodinu a cítila hluboký závazek k judaismu a k učení o židovské historii, což vnímala jako něco, co obnovuje jí samotnou. Po opakovaných rozhovorech s autorkou článku, Sarah Moskovitzovou, sdělila dětem historii svého původu. S hrdostí dodala, že její nejstarší dcera se rozhodla studovat medicínu v Izraeli a další dítě se zaměřilo na studium holocaustu. Citlivou oblastí v rozhovoru bylo ve věku jejich deseti let odmítnutí její tety, která také holocaust přežila, a která s ní chtěla navázat kontakt, adoptivními rodiči, kteří si toto nepřáli. Bella vyjádřila nespokojenost nad tím, že se její teta kontaktu vzdala příliš snadno.

Berl (v článku z roku 1951 pod jménem Paul) byl nejmladší ze šestice dětí a jako jediný ze skupiny nebyl nikdy adoptován. Dva pokusy o adopci selhaly, protože se Berl nebyl schopen odpoutat od Alice Goldbergerové. Na dětství vzpomínal jako na období, kdy se cítil nemilovaný a méněcenný. Pro personál byl na obtíž, protože rozebíral různé předměty a pak nebyl schopen je znovu složit. Posmíval se zvířatům.

² <https://myhero.com/i-am-a-traister-the-sarah-moskovitz-story>

Nepamatoval si, že dva roky docházel pětkrát týdně na psychoanalýzu³. Nevytvořil si bezpečnou vazbu s žádným z dospělých.

Bolest z pocitu odmítnutí v anglickém sirotčinci zabrala velkou část rozhovoru, který se konal převážně v přítomnosti jeho strýce a tety. Ti se o jeho existenci dozvěděli, když mu bylo sedmnáct let, sami přežili holocaust a žili v USA. Přestože byl rozhovor veden v jeho třiceti sedmi letech, bylo patrné, že s ním zacházeli jako s malým chlapcem a nenaslouchali mu. Oba však měli potřebu poslechnout si s tazatelkou jeho příběh a věnovali mu plnou pozornost. Z jejich užaslých reakcí měla tazatelka pocit, že i oni vnímali jeho příběh naplno a jiným způsobem, než když mu (nedostatečně) naslouchali dříve.

O místě, kde byl v koncentračním táboře (Československo), mluvil Berl jako o Německu, o novém bydlišti v Anglii jako o místě, kde dostal snídani, oběd a večeři. Při rozhovoru často akcentoval, jaké dostával jídlo a pití. Popisoval, jak věnoval několik věcí včetně ledničky a televize (tedy v té době drahých věcí) sirotčinci a sdělil, že dar pro něj byla terapie. Tazatelka poznamenává, že „jeho hrdost a spokojenost byly jasné, byl konečně dárce, respektovaným a oceňovaným, a přitom stále hluboko uvnitř cítil přítomnost svého vlastního hladového malého sirotka“ (Moskovitz, 1985, s. 405).

Vrcholem rozhovoru bylo bilancování života, kdy Berl stavěl do kontrastu deprivaci v minulosti se štěstím současnosti. Diskutoval pocity nejistoty v minulosti (s vědomím, že ho mohou vystěhovat z dětského domova) se sounáležitostí, kterou cítil u tety a strýce, protože „má dva lidi, kterým na něm opravdu záleží“ (Moskovitz, 1985, s. 405). Zdůrazňoval také pozitivní význam domova v Bulldogs Bank. Krátce po rozhovoru napsal Alici Goldbergerové, kterou požádal o setkání. Napsal také jedné z dívek ze širší skupiny osiřelých dětí, kterou požádal o ruku. Obě žádosti byly odmítnuty. Po roce se ale oženil s jinou ženou a měli dítě. Do dotazníku napsal: „Nejlepší část mého života je teď. Mám milující manželku, která se o mě stará, a díky tomu se cítím opravdu dobře.“ Také napsal: „Práce ve městě mě baví. Zaměstnává mě to a hodně mi to uleví. Nejvíce mě mrzí, že jsem celé ty roky vyrůstal v dětském domově. Neexistuje nic jako matka a otec“ (Moskovitz, 1985, s. 405).

Hodnocení Sarah Moskovitzové

Podle Moskovitzové (1985) jsou hlavními faktory vulnerability a resilience přizpůsobivost, přitažlivost pro dospělé a asertivita. Z poznámek Anny Freudové a Sophie Dannové vyplývá, že Berl patřil k nejméně přizpůsobivým z celé skupiny, byl nejméně přitažlivý pro dospělé a jeho způsoby prosazování se nevedly k příznivé pozornosti. Berl měl největší potíže s oddělováním se od skupiny a měl období nutkavého cucání palce a masturbace, při které pro něj celé jeho okolí včetně ostatních dětí (a dospělých) ztrácelo význam. Plakal a odmítal jídlo. Byl vnímán personálem jako výrazně narušený. Když mu bylo přes 3 roky, chtěl po sestře Gertrudě, aby jej políbila na penis. V souvislosti s tím Moskovitzová litovala, že pozorování dospělých osob nebylo provázáno písemnou sebereflexí. Pečovatelky jej vnímaly jako destruktivního. Oproti tomu Bella vycházela mnohem více vstřícně zájmům a potřebám dospělých. Byla popisována jako fyzicky atraktivní a dospělí považovali i její povahové rysy za přitažlivé. Bella měla výraznou schopnost přimět ostatní, aby dělali věci za ni. Její nezávislost, i když byla občas na obtíž, dospělí oceňovali.

³ Anna Freudová se snažila, aby téměř každé dítě mělo svého analytika, za kterým docházelo pětkrát týdně do města. Alice Goldbergerová měla ale dojem, že děti jsou docházením na analýzu stigmatizovány a domnívala se, že by bylo vhodnější, aby terapeut nebo terapeuti docházeli za dětmi a pomoc byla zaměřená především na celou skupinu a teprve poté na práci s jednotlivci (Moskovitz, 1983).

Moskovitzová (1985) uzavírá, že některé z dětí se adaptovaly způsobem, který je nejen výrazný, ale i inspirující. A to i přes upozornění jejich pečovatelky a vězeňkyně z Terezína, Marthy Wengerové, že „s každým z nich je něco v nepořádku, mají obtíže, které by byly vyřešeny, pokud by vedly normální život“ (Freud a Dann, 1951, s. 130). Dospělý život terezínských dětí ukazuje, že navzdory těžké deprivaci nebyly chamtivé ani zaměřené primárně na sebe, nevyhledávaly zisk na úkor druhých. Ti, kteří měli děti, se o ně odpovědně starali (Moskovitz, 1983).

Pátrání po minulosti

Bella později úspěšně pátrala, co se stalo v Terezíně a jak vypadal její předchozí život. Zjistila, že její původní příjmení bylo Rosenthal. Většina její rodiny zahynula za války. Její matka zemřela v Terezíně v roce 1944, otec byl zavražděn v Osvětimi-Březince. Jedna z terezínských vězeňkyň si ji chtěla později osvojit, ale nebylo jí to dovoleno. Díky digitalizaci záznamů izraelským Jad vašem se spojila se sestřenicí. V dospělosti v Anglii pracovala třicet let jako soudkyně. Vdala se a měla 3 děti. V roce 2013 vydala knihu receptů (Millan, 2013). Podle dostupných pramenů se dožila minimálně 79 let. V roce 1999 natočila německá režisérka Beatrix Schwehm dokumentární film o Belle i dalších terezínských dětech. Film s názvem *The Children of Bulldogs Bank* byl zaměřený na identitu terezínských dětí.

Podobně i Berl pátral po své minulosti. Berl se narodil v Německu Bertě Baruch a Martinovi Lazarusovi. Jako velmi malé dítě byl z berlínské nemocnice spolu s matkou deportován do Osvětimi-Březinky, odkud byl v den příjezdu převezen do Terezína, kde strávil 2,5 roku. Oba rodiče byli v Březince v roce 1943 zavražděni. V dospělosti žil Berl v USA a mj. pracoval jako řidič vojenského konvoje ve Vietnamu, kam se dostal během vlastního bouřlivého manželství, které skončilo rozvodem. Berl napsal spolu s další spoluautorkou knihu s názvem *Feathers, smoke, a shattered family: a three year old survivor of Terezín* vydanou v roce 2009 (Lazarus a McLoughlin, 2009). Podařilo se mu najít v Německu své příbuzné.

Skupinka dětí z Bulldogs Bank měla tendenci se dále setkávat – ještě v roce 2017 se uskutečnilo setkání dvou ze šesti dětí s neteří sester Dannových⁴.

ZÁVĚR

Studie Anny Freudové během války a krátce po ní (v Hampstead War Nurseries a v Bulldogs Bank) přispěly ke změnám v pohledu na péči o děti. Anna Freudová zdůrazňovala potřebu přítomnosti matky v nemocnicích na základě zkušeností s absencí i přítomností matky u dětí za války (Sayersová, 1999). Freudová také poznala, že reakci dětí na válku nelze odvodit jen z vnější reality.

Základy její zkušenosti s dětskými traumaty byly ale položeny již dříve v Hampstead War Nurseries, kde mj. pozorovala vliv přítomnosti či absence matky na vývoj řeči. V roce 1949 Anna Freudová přestala provádět analýzu dětí, ale dále přednášela, supervidovala, psala a organizovala. Ve své pozdější práci akcentovala úhel pohledu dětí (např. v případě svěřování dětí do péče) a preferovala jej oproti názoru rodičů.

Asi není třeba připomínat, že ač byla sama emigrantka (podobně jako Alice Goldbergerová či sestry Dannovy), mohla díky britské pohostinnosti a podpoře ona i její kolegyně a kolegové účinně pomáhat těm, kteří pomoc potřebovali. Londýnským dětem, dětem bez rodičů a později i dětem svěřovaným do péče v rozvodových kauzách. Pro Annu Freudovou byla výzkumná a terapeutická zkušenost v Bulldogs Bank jedna

⁴ <https://www.annafreud.org/insights/news/2017/06/historic-visit-honours-dann-sisters-and-the-bulldogs-bank-children/>

z jejich největších příležitostí a studie, kterou v roce 1951 publikovala, je hodnocena jako jedna z nejneobvyklejších a fascinujících psychoanalytických prací (Young-Bruhl, 2008).

Lekce, kterou studie přinesla, spočívá v odlišení úplné ztráty rodičů oproti ztrátě částečné, což Freudová mohla pozorovat již při své dřívější práci během války v Hampstead Nurseries. V této školce pozorovala semknutí malých dětí oddělených od svých rodičů ve věku od 15 měsíců až do 2,5 roku ve smyslu vzájemné spolupráce, vstřícnosti, identifikace s potřebami druhých a přátelství. Terezínské děti v tomto byly podobné, ale jejich chování obsahovalo extrémnější polohy. Vysokou míru vzájemné identifikace Freudová do určité míry přirovnává ke vztahu (jednovaječných) dvojčat. Při zkoumání terezínských dětí v období dospělosti lze spekulovat, že „možná nejsme vězni dětství v rozsahu, o jakém jsme dříve uvažovali“ (Moskovitz, 1983, s. 233).

Poznání terezínských dětí pomohlo formovat názory na dopady deprivace a raných traumat. Podrobný způsob sledování dětí je i po sedmdesáti letech příkladem možností, které umožňují dlouhodobá opakovaná pozorování. Zároveň mnohé zůstalo nevyhodnoceno a zasloužilo by si další zkoumání – např. záznamy z psychotherapie dětí prováděné dětskými analytiky v době pobytu v Bulldogs Bank, a jejich vztah k dospělému životu. Lze si také představit doplnění o dnešní možnosti zkoumání s dostupnou moderní technikou, jako je videozáznam, sledování aktivity mozku, systematické vyhodnocování terapeutických pokroků, s nadějí na detailní zkoumání dopadů traumat, způsobů resilience, adaptace a transgeneračního přenosu traumatu současníků, a doplnit tak informace o „temných obdobích“ (Freud a Dann, 1951, s. 165) v životě dětí.

I když se našťestí na území bývalého Československa již nenachází koncentrační tábory, máme zde od 2. světové války bohužel stále mnoho jedinců prožívajících traumatické zkušenosti, od těch relativně běžných, zahrnutých do nežádoucích událostí v dětství, po ty způsobené historickými událostmi, jako je odebírání majetku, politická perzekuce (Blažek a Schovánek, 2018; Nešpor, 2002) i specifické události typu zbavování domova, jako byla akce Asanace (Lefouvre, 2014), které znesnadňují, aby geograficky pojímaný domov bývalého Československa byl i domovem psychickým, vytvářejícím pružnou i stabilní identitu.

LITERATURA

- Blažek, P., & Schovánek, R. (2018). *Prvních 100 dnů Charty 77: Průvodce historickými událostmi*. Academia.
- Eitinger, L. (1964). *Concentration camp survivors in Norway and Israel*. Rambeks Trykkeri.
- Freud, A., & Burlingham, D. T. (1943). *War and children*. Medical War Books.
- Freud, A., & Dann, S. (1951). An experiment in group upbringing, *The Psychoanalytic Study of the Child*, 6(1), 127-168. <https://doi.org/10.1080/00797308.1952.11822909>
- Krell, R. (1985). Child survivors of the holocaust: 40 years later. Introduction. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(4), 378-380. [https://doi-org.ezproxy.lib.cas.cz/10.1016/s0002-7138\(09\)60552-5](https://doi-org.ezproxy.lib.cas.cz/10.1016/s0002-7138(09)60552-5)
- Lazarus, B., & McLoughlin, M. (2009). *Feathers, smoke, a shattered family: A three year old survivor of Terezín*. ComteQ Pub.
- Lefouvre, I. (2014). *Migrace 1982 (Deníkové záznamy signatárky Charty 77, vystěhované v rámci „Akce Asanace“ z Československa do Francie)*. Academia.
- Midgley, N. (2007). Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the role of the direct observation of children for psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 88(4), 939-959. <https://doi-org.ezproxy.lib.cas.cz/10.1516/V28R-J334-6182-524H>
- Matějček, Z., & Langmeier, J. (1963). *Psychická deprivace v dětství*. Státní zdravotnické nakladatelství.
- Millan, J. (2013). *Bella's cookbook: traditional recipes*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Moskovitz, S. (1983). *Love despite hate: child survivors of the Holocaust and their adult lives*. Schocken Books.
- Moskovitz, S. (1985). Longitudinal follow-up

of child survivors of the holocaust. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(4), 401-407. [https://doi.org.ezproxy.lib.cas.cz/10.1016/s0002-7138\(09\)60557-4](https://doi.org.ezproxy.lib.cas.cz/10.1016/s0002-7138(09)60557-4)

Nešpor, Z. R. (2002). *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky.

Robinson, S. (1979). Late effects of persecution in persons who – as children or young adolescents – survived Nazi occupation in Europe. *Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines*, 17, 209-214.

Sayersová, J. (1999). *Matky psychoanalýzy: Helena Deutschová, Karen Horneyová, Anna Freudová, Melanie Kleinová*. Triton.

Young-Bruehl, E. (2008). *Anna Freud: A Biography* (2nd ed.). Yale University Press.

SOUHRN

Článek se zabývá propojením informací o skupině dětí, které přišly v útlém věku o rodiče během 2. světové války, byly umístěny do koncentračního tábora Terezín a po osvobození Československa poslány do Anglie, kde jim byla poskytnuta všestranná podpora. Článek se zaměřuje na dva zdroje psychoanalyticky orientovaných autorek – studii Anny Freudové a Sophie Dannové s názvem Experiment se skupinovou výchovou (Freud a Dann, 1951), která je ukázkou ročního sledování vývoje deprivovaných dětí, a studii Sarah Moskovitzové (1983, 1985) dokumentující další vývoj terezínských dětí v dospělosti. Z psychologického hlediska sledování ukazují na možnost dobré adaptace i po těžké deprivaci v dětství. Z historického hlediska jde o dokumentaci osudů židovských dětí spojených pobytem v Terezíně a angažmá řady zainteresovaných pomocníků včetně Anny Freudové.